

НІЧНИЦЯ ВЕЛИКА — *MYOTIS MYOTIS*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Myotis myotis* (Borkhausen, 1797). Інші поширені наукові назви: немає. Інші поширені українські назви: нічвид великий; нічниця сіра.

Ряд Кажани — Vespertilioniformes (ун. Chiroptera B l u m e n b a c h, 1779)
Родина Лиликові — Vespertilionidae G r a y, 1821 [триба *Myotini* T a t e, 1942]
Рід Нічниця — *Myotis* K a u p, 1829.

Таксономічна характеристика

Один з 60–65 сучасних видів роду *Myotis* (Стрелков 1981), один з 9 видів нічниць в фауні України (Загороднюк 1998a). Разом з попереднім видом (*Myotis blythii*) відноситься до номінального підроду (роду) *Myotis* s. str., який входить до триби *Myotini* (Абеленцев і Попов 1956; Павлінов 1987; Загороднюк 1998). Обидва наявні в фауні України види "великих нічниць" — *Myotis blythii* та *Myotis myotis* — є морфологічно близькими видами кажанів (Стрелков 1972; Arlettaz et al. 1991; Циба 1998), яких довгий час розглядали як двійників або взагалі не визнавали за окремі види (Огнев 1928 та ін.; див. також: Кузякін 1950; Абеленцев і Попов 1956). У більшості оглядів розглядається як один з найтиповіших видів спелеобіонтних кажанів західних теренів України (Абеленцев і Попов 1956; Кузякін 1965; Корнеєв 1965; Крижанівський і Смельянов 1985 тощо). Українські популяції провізорно відносять до номінативної форми *Myotis myotis* s. str. (Татаринів 1956).

Біологічна характеристика

Нічниця велика — найбільший за розмірами тіла вид кажанів європейської фауни. Морфологічно подібний нічниці гостровухої, від якої відрізняється більшими розмірами тіла і черепа, відносно довгими вухами та передпліччям, напівредукованим середнім (другим малим) премолярмом, довжина якого становить до 1/3 величини першого (див.: Стрелков 1972; Venda & Horáček 1995; Циба 1998; Загороднюк 1998b). Подібно до нічниці гостровухої, *Myotis*

myotis є типово печерним видом, що оселяється в різних типах природних (печери, гроти) та штучних (катакомби, шгольні, погребі) підземних порожнин (Абеленцев і Попов 1956; Покин'єчереда 1997; Загороднюк та ін. 1997). В печерних угрупованнях кажанів Карпат і Поділля є домінантною групою (Крочко 1993; Загороднюк та ін. 1997; Покин'єчереда 1997; Варгович 1998). Хоча вважається типово перелітним видом (Абеленцев та ін. 1968–1970), у більшості місцевостей утворює зимівельні скупчення. Влітку в печерах та інших підземних сховищах не зустрічається (Абеленцев і Попов 1956; Покин'єчереда 1997; Загороднюк та ін. 1997). В порівнянні з *Myotis blythii* є більш холодостійким видом, оскільки на північ від Карпат на зимівлі в печерах реєструють в основному тільки цей вид (Варгович 1998; дані автора). Вилітають на полювання пізно і спершу прямують до води, яку п'ють в польоті (Абеленцев і Попов 1956). Полюють 20–30 хвилин на невеликій висоті (5–7 м) або з субстрату на різноманітних нічних комах, серед яких домінують лускокрилі (перший виліт) та великі жуки (другий виліт) (Крочко 1993). Для розмноження влаштовують сідала в теплих місцях, звичайно їх знаходили на горищах або в теплих гротах (Абеленцев і Попов 1956) і, подібно до гостровухих нічниць, закономірно утворюють щільні виводкові скупчення. Паруються з серпня і до кінця року; овуляція відбувається в кінці березня, молоді народжуються в кінці травня, у припліді звичайно одне маля, яке за місяць досягає розмірів дорослих, однак живиться молоком матері до 45-50-денного віку (Абеленцев і Попов 1956).

Оцінка стану та чисельності популяцій

Через значну морфологічну схожість з *Myotis blythii* видова діагностика *Myotis myotis* в польових умовах затруднена, і групу великих нічниць звичайно обліковують разом (Покин'єчереда 1997; Загороднюк 1999). В межах української частини видового ареалу нічниця велика має високу чисельність, а на рівнинній частині Закарпаття є видом домінантом як в літніх, так і зимівельних угрупованнях кажанів (Абеленцев і Попов 1956). Особливо великою є чисельність виду на зимівлі в підкарпатських печерах, зокрема в печері Дружба (Покин'єчереда 1997; Загороднюк та ін. 1997) та Буковинка (Варгович 1998), де зимують сотні особин цього виду. Чисельність виду в більш теплому Закарпатті на порядок вища за чисельність в зимівельних скупченнях Прикарпаття та Поділля. У кожному разі зимові обліки дають значно вищі результати від літніх, що дозволяє припустити наявність в Україні великої частки зимових мігрантів з центральної Європи. Вид є не тільки найчисленним, але й найпоширеним в зимових скупченнях кажанів і реєструється в більшості підземних сідал Закарпаття (Крочко 1988), Прикарпаття і Поділля (Татаринів

1988; Полушина 1998; Варгович 1998). Загальна частка виду в колекційних зборах кажанів з території України втричі менша за суміжний *M. blythii* і становить 5,2 % (за: Загороднюк і Ткач 1996).

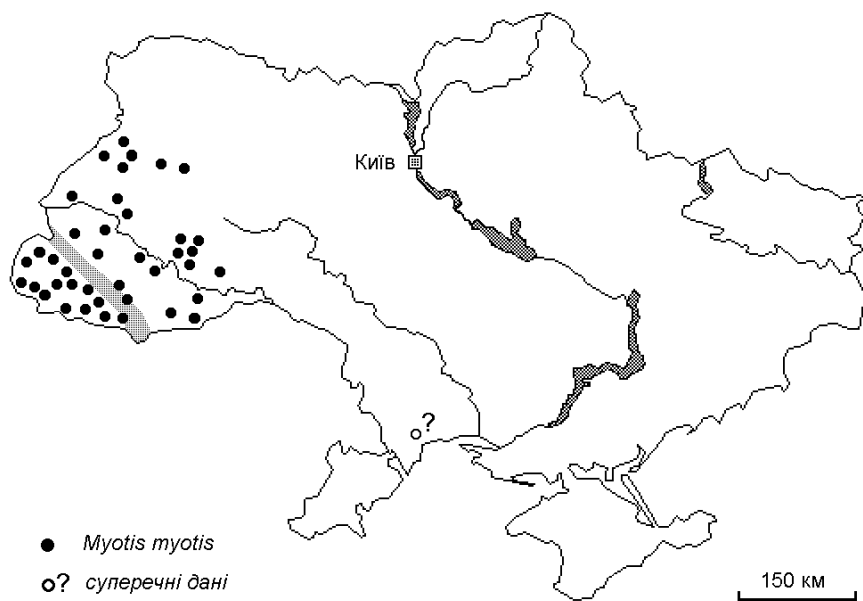

Рис. 3. Географічне поширення нічниці великої, *Myotis myotis* в Україні (за: Абеленцев і Попов 1956, з уточненнями). Для порівняння типу ареалу див. карту поширення вуханя австрійського (*Plecotus austriacus*).

Географічне поширення

Ареал нічниці гостровухої охоплює західну частину континенту, і в Україні вид поширений лише в західних областях (Абеленцев і Попов 1956; Варгович 1998): на Закарпатті, в Прикарпатті та на Поділлі. Північно-східна межа його ареалу проходить по межиріччю Дністра і Збруча (Абеленцев і Попов 1956). Вид однаково часто реєструють як на рівнині, так і в горах. Основна частина видового населення (насамперед, за даними зимових обліків) розміщена в Закарпатті, позаяк поширення в Прикарпатті та на Поділлі датовано одиничними спостереженнями нечисленних зимових груп (до 20–30 екз.). На всій українській частині ареалу (насамперед, в Закарпатті; рис. 3) вид утворює мішані поселення з морфологічно близьким *Myotis blythii*, що дозволяє вести

тільки спільні обліки надвиду. Вказівки на поширення *Myotis myotis* в Причорномор'ї, зокрема біля Одеси (Абеленцев і Попов 1956), є суперечними і дотепер не підтвержені. Загалом ареал великої нічниці в Україні (рис. 3) подібний до ареалу нічниці довговухої (Покин'ячерда та ін. 1999) та вуханя австрійського (рис. 5).

Категорія охорони в Україні

Нічниця велика включена у додаток 2 до Бернської конвенції (Конвенція 1998). Охоронного статусу за Червоною книгою України (1994) та Червоною книгою хребетних Європи (RDBEV 1997) не має. Вид у польових умовах практично не відмінний від *Myotis blythii*, і для ефективної їх охорони (а, отже, охорони *Myotis* s. str. загалом) необхідно надати їх єдину охоронну категорію. Цю останню треба визначити як категорію низького ризику вимирання (LR) за критерієм "залежний від охорони" (conservation dependent: IUCN 1994). За діючою 5-бальною системою охоронних категорій вид охорони не потребує (Загороднюк та ін. 1997, 1998).

Зміни стану популяцій та фактори вразливості

За оцінками змін частки виду в зоологічних зібраннях вид знаходиться у відносно благополучному стані. Впродовж трьох сурозмірних періодів ХХ ст. його частка в колекціях постійно збільшувалась: 0 % на початку століття, 6,1 % в середині століття та 10,3 % в останню його третину (Загороднюк і Ткач 1996). Всі наявні прямі дані підтверджують підвищення загальної чисельності зимових скупчень *Myotis* s. str. у печерах Закарпаття (порівн.: Чижмарь і Довганич 1988 та Покин'ячерда і Покин'ячерда 1997) і Буковини (Варгович 1998), що, насамперед, я відношу до *Myotis myotis* s. str. Одним із найзагрозливіших факторів є турбування кажанів на зимівлі та деградація печерних угруповань через їх освоєння людьми.

Утримання і розведення у неволі

Види групи великих нічних — колоніальні тварини, утримання яких у умовах, подібних до природних, дуже складне. Тварини дуже вибагливі до високої вологості повітря (часто вкриті краплями водяного конденсату), обирають для сідал високі фрагменти склепінь, висять звичайно групами, що важко забезпечити у штучних умовах. Досвід роботи в штучних умовах з нічницями в Україні відсутній; спроби утримання тварин в неволі невідомі.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Одним з найдієвих заходів охорони нічниці великої і всього підроду *Myotis* (s. str.) є заповідання підземних зимових сідал з встановленням "кажанопроникних" грат. Певний досвід заповідання зимовищ накопичений в Карпатському біосферному заповіднику, що призвело до суттєвого збільшення розміру зимових скупчень нічниць (Загороднюк та ін. 1997). За негативний досвід можна вважати печеру Кришгалева, що є пам'яткою природи державного значення, однак використовується виключно для туристичних потреб і наразі недоступна кажанам (обстеження 1999 р.). Отже, важливим заходом є регламентація усіх форм використання печер і гrotів туристичними організаціями та спелеоклубами і встановлення необхідних вхідних грат, що наразі грубо порушується в усіх відомих мені випадках.

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Як і для інших видів кажанів, першочерговим є моніторинг видового населення, для чого необхідно розробити загальнодержавну програму обліків печерних видів кажанів та систему ідентифікаційних польових ознак всіх видів. Наразі наявність виду і стан його чисельності контролюються тільки в Карпатському біосферному заповіднику, сучасні дані щодо інших регіонів фрагментарні і стосуються в основному печер Поділля і катакомб на околицях Львова. Необхідним є аналіз історичних змін чисельності виду, принаймні, чисельності зимівельних скупчень в межах української частини ареалу.

Цитована література

- Абеленцев В. І., Попов Б. М. Ряд рукокрилі або кажани – Chiroptera /Фауна України Ссавці. – Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. – том 1, вип. 1. – С. 229–446.
- Абеленцев В. І., Колюшев І. І., Крочко Ю. І., Татаринів К. А. Итоги кольцевания рукокрылых в Украинской ССР за 1939–1967 гг. Сообщ 1 // Вестн. зоологии – 1968, N 6. – С. 59–64. Сообщ 2 // Вестн. зоологии – 1969. – N 2. – С. 20–24. Сообщ 3 // Вестн. зоологии – 1970. – N 1. – С. 61–65.
- Варгович Р. Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини Поділля // Європейський конгрес кажанів '98 в Україні – Київ, 1998. – С. 117–123. – (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Систематичний огляд кажанів Східної Європи // Європейський конгрес кажанів '98 в Україні – Київ, 1998а. – С. 32–48. – (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Полівиди кажанів Східної Європи та їх діагностика // Європейський конгрес кажанів '98 в Україні – Київ, 1998б. – С. 56–65. – (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І. Польовий визначник кажанів, що зимують в печерах України – Київ : Міжнародний Соломонів університет, 1999. – 35 с.
- Загороднюк І., Покин'череда В., Киселюк О., Довганич Я. Теріофауна Карпатського біосферного заповідника – Київ : Ін-т зоол. НАНУ, 1997. – 60с. (Додаток 5 до "Вестн. зоології").
- Загороднюк І., Жила С., Покин'череда В. Теріологічна школа-семинар «Ссавці у Червоній книзі» // Вестник зоологии – 1998. – 32, № 5-6. – С. 149–150.

- Загороднюк І. В., Ткач В. В. Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (*Chiroptera*) на території України // Доповіді НАН України – 1996. – N 5. – С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік). – Київ : Мін екобезпеки України, 1998. – 76с.
- Корнєєв О. П. Визначник звірів УРСР. Видання друге. – Київ : Рад. школа, 1965. – 236с.
- Крочко Ю. И. Рукокрылые Карпатского заповедника и актуальные проблемы их сохранения // Пробл. изучения охр. заповедн. экосистем (Тез. докл. научн.-практ. конф., посвящ. 20-летию Карпатского зап.-ка). – Рахов, 1988. – С. 110–112.
- Крочко Ю. И. Экологические аспекты зимней спячки рукокрылых Украинских Карпат // Фауна Східних Карпат: сучасний стан і охорона (Мат.-ли міжнар. конф.). – Ужгород, 1993. – С. 81–83.
- Крочко Ю. И. Экологические аспекты питания рукокрылых Украинских Карпат // Млекопитающие Украины – Киев : Наук. думка, 1993а. – С. 76–87.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г. Класс млекопитающих // В. А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир. – Киев : Наук. думка, 1985. – С. 197–234.
- Кузякин А. П. Летучие мыши. – Москва : Высш. шк., 1950. – 444с.
- Мигулін О. О. Звірі УРСР (матеріали до фауни). – Київ : Вид-во АН УРСР, 1938. – 426с.
- Огнев С. И. Звери Восточной Европы и Северной Азии. – Москва, Ленинград Госиздат, 1928. – Том 1: Насекомоядные и летучие мыши. – 631 с.
- Павлинов И. Я., Россолимо О. Л. Систематика млекопитающих СССР. – Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1987. – 285с. – (Сб. Тр. Зоол. музея МГУ; Т. 25).
- Покин'череда В. Ф. Польовий визначник кажанів України – Рахів : Вид-во Карп. біосф. зап.-ка, 1997. – 24с.
- Покин'череда В. Ф. Зимове населення кажанів підземних порожнин на території Карпатського біосферного заповідника // Міжнар. аспекти вивч. та охор. біорізноманіття Карпат: Мат.-ли міжнар. наук.-практ. конф., присв. 550-річчю м. Рахова – Рахів, 1997а. – С. 148–153.
- Покин'череда В., Довганич Я. Кільцювання рукокрилих Карпатському заповіднику // Європейський конгрес кажанів '98 в Україні – Київ, 1998. – С. 96–99. – (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Покин'череда В. Ф., Загороднюк І. В., Постава Т. та ін. Нічниця довговуха (*Myotis bechsteinii*) та кажан північний (*Eptesicus nilssonii*) на заході України // Вестн. зоології – 1999. – 33, № 4-5. – (у друці).
- Покин'череда В. Ф., Покин'череда В. В. Видовий склад та чисельність рукокрилих на зимівлі в окремих підземних порожнинах Карпатського біосферного заповідника // Міжнародні аспекти вивчення та охорони біорізноманіття Карпат: Мат.-ли міжнародної наук.-практ. конф., присв. 550-річчю м. Рахова, 25–27 вересня 1997 р. – Рахів, 1997. – С. 154–157.
- Полушина Н. Состояния популяций рукокрылых Западного Подолья // Європейський конгрес кажанів '98 в Україні – Київ, 1998. – С. 106–116. – (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Стрелков П. П. Остроухие ночницы: распространение географическая изменчивость, отличия от больших ночниц // Acta theriol. – 1972. – 17, Fasc. 28. – Р. 355–379
- Стрелков П. П. Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 – рукокрылые // Каталог млекопитающих СССР (плиоцен-современность) / Под ред. И. М. Громова Г. И. Барановой – Ленинград : Наука, 1981. – С. 31–53.
- Татаринів К. А. Звірі західних областей України. Екологія значення охорона – Київ : Вид-во АН УРСР, 1956. – 188с.
- Татаринів К. А. Новое местообитание рукокрылых в верховьях Прута // Рукокрылые (морфология, экология, эволюция, паразиты, охрана). – Киев : Наук. думка, 1988. – С. 96–99.
- Флеров К. К. О фауне млекопитающих Карадага (Крым) // Ежегодн. зоол. муз. АН СССР. – Ленинград 1929. – 30, вып. 3. – С. 371–404.

- Цыба А. Диагностики видов-двойников больших ночниц // Европейский конгресс орнитологов '98 в Украине – Киев, 1998. – С. 66–74. – (Праці ітеріологічної школи, випуск 1).
- Червона книга України Тваринний світ / Під ред. М. М. Щербака – Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1994. – 464 с.
- Чижмарь Ю. Ю., Довганич Я. Е. Карстовые объекты Карпатского заповедника // Пробл. изучения и охраны заповедн. экосистем (Тез. докл. научн.-практ. конф., посвящ. 20-летию Карпатского зап.-ка). – Рахов, 1988. – С. 137–139.
- Arlettaz R., Ruedi M., Hausser J. Field morphological identifications of *Myotis myotis* and *Myotis blythi* (Chiroptera, Vespertilionidae): a multivariate approach // *Myotis*. – 1991. – 29. – P. 7–16.
- Benda P., Horacek I. Biometrics of *Myotis myotis* and *Myotis blythi* // *Myotis*. – 1995. 32–33. – P. 45–55.
- IUCN Red List Categories prepared by IUCN species survival commission. Gland : The World Conservation Union, 1994. – 21 p.
- [RDBEV] Red data book of European vertebrates. – Strasbourg, 1997. – 154 p. Final draft for review: November 28, 1997).

I. Загороднюк